

An analysis of the Functional Roles of Major Religious Epistemological Foundations in Hybrid Jihad: With Emphasis on the Views of the Supreme Leader

Mohammad-Taqi Rokni Lamouki / Assistant Professor, Department of Islamic Theology and Teachings,
Imam Sadeq Research Institute for Islamic Sciences rokni44@yahoo.com

Received: 2025/03/28 - **Accepted:** 2025/05/11

Abstract

Since its inception, the Islamic Revolution of Iran has been subject to aggression by global arrogance. Currently, this aggression has taken the form of a hybrid war, necessitating a corresponding form of hybrid jihad to counter it. One of the influential factors in this struggle is the enhancement of religious knowledge among the mujahideen. This study aims to analyze the functional roles of major religious epistemological foundations in hybrid jihad in the context of confronting the enemies' hybrid warfare against the Islamic system. The main research question is: What are the functions of religious epistemology in hybrid jihad? This research employs a qualitative methodology through the analysis and interpretation of primary religious texts and the systematic extraction of the Supreme Leader's statements as key sources. The findings indicate that the three pillars—knowledge of God, knowledge of the self, and knowledge of the world—serve as doctrinal foundations shaping the conceptual framework of hybrid jihad. An examination of the Supreme Leader's discourses reveals that hybrid jihad operates at three levels: hard, semi-hard, and soft. The integration of these levels is essential for a simultaneous confrontation with all instruments of the enemy's hybrid warfare. The research concludes that synthesizing epistemological principles with operational strategies not only enhances the effectiveness of hybrid jihad but also redefines key concepts such as victory, defeat, and resistance within the Islamic defense discourse.

Keywords: Hybrid Jihad, Epistemology, Hybrid Warfare, Leadership, Mujahideen.

تحلیل کارکردهای مبانی کلان معرفت‌شناختی دینی در جهاد ترکیبی با تأکید بر دیدگاه‌های مقام معظم رهبری^ع

rokni44@yahoo.com

محمدتقی رکنی لموکی / استادیار گروه الهیات و معارف اسلامی پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق^ع

دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۰۸ - پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۱

چکیده

انقلاب اسلامی ایران از ابتدای پیروزی مورد تهاجم استکبار بوده است. در حال حاضر این تهاجم شکل جنگ ترکیبی به خود گرفته است که مقابله با آن، نیاز به جهاد ترکیبی دارد. از جمله عوامل تأثیرگذار در جهاد ترکیبی، افزایش معرفت دینی مجاهدان است. این پژوهش با هدف تحلیل کارکردهای مبانی کلان معرفت‌شناختی دینی در جهاد ترکیبی و به‌منظور مقابله با جنگ‌های ترکیبی دشمنان نظام اسلامی انجام شده است. بنابراین سؤال اصلی آن است که کارکردهای معرفت‌شناسی دینی در جهاد ترکیبی چیست؟ روش تحقیق، مبتنی بر رویکرد کیفی با تحلیل و توصیف محتوای متون اصیل دینی و استخراج نظام‌مند بیانات مقام معظم رهبری^ع به‌عنوان منابع کلیدی است. یافته‌ها نشان می‌دهند که سه رکن «معرفت به خداوند»، «معرفت به نفس» و «معرفت به جهان»، به‌عنوان پایه‌های اعتقادی، چهارچوب مفهومی جهاد ترکیبی را شکل می‌دهند. بررسی بیانات مقام معظم رهبری^ع بیانگر آن است که جهاد ترکیبی در سه سطح سخت، نیمه‌سخت و نرم طراحی می‌شود که هماهنگی این سطوح، مقابله هم‌زمان با تمامی ابزارهای جنگ ترکیبی دشمن را ضروری می‌سازد. نتایج پژوهش حاکی از آن است که تلفیق مبانی معرفتی با راهکارهای عملیاتی، نه‌تنها اثربخشی جهاد ترکیبی را افزایش می‌دهد، بلکه بازتعریف مفاهیم کلیدی مانند پیروزی، شکست و مقاومت در گفتمان دفاعی اسلام را موجب می‌شود.

کلیدواژه‌ها: جهاد ترکیبی، معرفت‌شناسی، جنگ ترکیبی، رهبری، مجاهدان.

مقدمه

«جهاد» در گفتمان اسلامی مفهومی بنیادین و چندبعدی است که بر پایه مبانی اعتقادی و عملی، چهارچوبی جامع برای مبارزهٔ همه‌جانبه در مسیر الهی ترسیم می‌کند. این فریضهٔ الهی، با هدف گسترش و اعتلای اسلام، برپا داشتن شعائر دینی یا دفاع از آن تعریف شده است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۱، ص ۳؛ عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۲۱۶؛ هیکل، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۴۴). جهاد بر سه رکن اساسی استوار است: نخست، جدیت و تلاش بی‌وقفه، به معنای بسیج تمام ظرفیت‌های مادی و معنوی؛ دوم، مقابله با دشمنان اسلام، اعم از کافران، مشرکان و باغیان؛ به‌گونه‌ای که هرگونه اقدام برضد دوستان اسلام، نه‌تنها جهاد شمرده نمی‌شود، بلکه فتنه‌انگیزی است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۳/۰۶/۲۰)؛ و سوم، جهت‌گیری الهی به‌عنوان شرط اساسی مشروعیت و ثمربخشی جهاد، بر اساس آیه شریفه «وَالَّذِينَ جَاهِدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (عنکبوت: ۶۹)؛ و کسانی که در راه ما کوشیده‌اند، به یقین راه‌های خود را بر آنان می‌نماییم و درحقیقت، خدا با نیکوکاران است.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی ایران به دلیل ماهیت هویت‌بخش و تحول‌آفرین خود، همواره هدف تهاجمات پیچیدهٔ دشمنان قرار گرفته است. این تهاجمات که در ابتدا به اشکال سنتی (نظامی و اقتصادی) محدود می‌شد، در سال‌های اخیر با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین و ابزارهای شناختی، به الگوی «جنگ ترکیبی» ارتقا یافته است. مقام معظم رهبری^ع با تشخیص این تحول راهبردی هشدار می‌دهند: «امروز جنگ‌های دنیا جنگ‌های ترکیبی است. جنگ سخت، جنگ نرم، جنگ فکری، جنگ فرهنگی، جنگ با سلاح‌های گوناگون و جنگ شناختی، همه با هم مایهٔ تهاجم به یک ملت یا یک کشور می‌شوند» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۴۰۱/۰۷/۱۱).

بر اساس تحلیل بیانات ایشان، بازیگران اصلی این جنگ، قدرت‌های استکباری به سرکردگی آمریکا، رژیم صهیونیستی و برخی دولت‌های اروپایی هستند که با استفاده از گروهک‌های وابسته، شبکه‌های رسانه‌ای و نهادهای بین‌المللی، تمامی ابزارهای خود را در حوزه‌های مختلف بسیج کرده‌اند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۴۰۱/۰۸/۱۱ و ۱۴۰۲/۰۶/۲۰).

دشمن در جنگ ترکیبی، علاوه بر گزینهٔ نظامی، پنج محور اصلی را هدف قرار داده است: ۱. محور رسانه‌ای (تحریف واقعیت‌ها و جنگ روانی)؛ ۲. محور فرهنگی (تضعیف هویت دینی و ملی)؛ ۳. محور امنیتی (نفوذ در نهادهای حساس)؛ ۴. محور اقتصادی (تحریم‌های فلج‌کننده)؛ ۵. محور شناختی (تولید گفتمان‌های تقابلی و ترویج یأس اجتماعی) (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۴۰۲/۰۱/۰۱).

در مواجهه با این تهاجم چندبعدی، طراحی الگوی «جهاد ترکیبی» مبتنی بر آموزه‌های دینی و مقتضیات زمانه ضروری است. رهبر معظم انقلاب^ع با استناد به آیه «وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ» (حج: ۷۸)، جهاد را فراتر از عرصهٔ نظامی و شامل مبارزه در میدان‌های علم، سیاست، فرهنگ، اخلاق و اقتصاد دانسته‌اند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۴۰۲/۰۷/۱۱).

این پژوهش با هدف تبیین نسبت میان «مبانی کلان معرفت‌شناختی دینی» (شامل معرفت به خدا، نفس و جهان) و «الگوی عملیاتی جهاد ترکیبی»، درصدد پاسخ به این پرسش است که چگونه این سه رکن معرفتی، منطق جهاد ترکیبی را در برابر جنگ ترکیبی دشمن شکل می‌دهند؟ اهمیت این تحقیق در سه بعد زیر نهفته است: الف) بُعد نظری: عبور از تقلیل‌گرایی و ارائه چهارچوبی جامع برای تحلیل جهاد در عصر حاضر؛ ب) بعد عملیاتی: ارتقای کارایی راهبردهای مقابله با جنگ ترکیبی؛ ج) بعد گفت‌مانی: تقویت هویت دینی - انقلابی و بازتعریف مفاهیمی مانند پیروزی، شکست و مقاومت.

بررسی ادبیات موضوع نشان می‌دهد که مطالعات پیشین مرتبط با «مبانی معرفت‌شناختی جهاد ترکیبی»، عمدتاً به صورت تک‌بعدی و بدون ارتباط نظام‌مند با مبانی معرفت‌شناختی دینی انجام شده است. در میان کتاب‌های منتشرشده، آثاری مانند فلسفه جهاد و دفاع (طاهری، ۱۴۰۰)، «نظام دفاعی اسلام» (مهری، ۱۴۰۰) و درآمدی بر مکتب دفاعی اسلام (آخوندی و دیگران، ۱۴۰۱) نتوانسته‌اند پیوندی میان معرفت دینی و الگوی جهاد ترکیبی برقرار کنند. از سوی دیگر، کتاب‌های کلامی مانند تبیین براهین اثبات خدا (جوادی آملی، ۱۳۸۶) و الا‌لهیات (سبحانی، ۱۳۸۸) نیز اگرچه به مباحث معرفت‌شناختی پرداخته‌اند، کاربرد این مبانی را در عرصه جهاد ترکیبی بررسی نکرده‌اند.

در حوزه مقالات علمی نیز پژوهش‌هایی مانند «بازسازی مفهوم تهدید امنیتی بر اساس آموزه‌های اسلامی» (باقری چوکامی، ۱۴۰۳)، «پیشران‌های دینی دستیابی به اقتدار دفاعی» (رکنی لموکی، ۱۴۰۱)، «تحلیل جنگ هیبریدی غرب علیه جمهوری اسلامی ایران» (افتخاری و راجی، ۱۴۰۱)، «جنگ ترکیبی دشمن و راهکارهای مقابله با آن» (عباسی خوشکار، ۱۴۰۲) و «ماهیت صحنه جنگ ترکیبی آینده» (ستاریخواه، ۱۳۹۵) منتشر شده‌اند. با وجود ارزشمندی این آثار، نقاط ضعفی نیز در آنها مشاهده می‌شود؛ از جمله: الف) تک‌بعدی بودن: تمرکز صرف بر فقه، کلام یا راهبردهای امنیتی، بدون ترکیب این حوزه‌ها؛ ب) غفلت از بیانات رهبری: عدم بهره‌گیری از دیدگاه‌های مقام معظم رهبری (علیه السلام) به عنوان سند راهبردی؛ ج) نبود چهارچوب نظری: فقدان الگویی برای ارتباط نظام‌مند مبانی معرفتی با جهاد ترکیبی.

این پژوهش با سه نوآوری اساسی، خلأهای یادشده را پر می‌کند: الف) ترکیب دانش دینی و مطالعات امنیتی در تحلیل جهاد ترکیبی؛ ب) استناد به بیانات مقام معظم رهبری (علیه السلام) به عنوان منبعی دست اول؛ ج) طراحی الگوی «مثلث معرفتی - جهادی» برای تبیین ارتباط سه رکن معرفتی (خدا، نفس، جهان) با چهار عرصه عملیاتی جهاد.

همچنین این پژوهش از روش تحقیق کیفی با رویکرد تحلیلی - توصیفی بهره گرفته است. با توجه به ماهیت موضوع، که مبتنی بر استخراج و تبیین مبانی معرفت‌شناختی جهاد ترکیبی از منابع دینی و بیانات مقام معظم رهبری (علیه السلام) است، روش کیفی به عنوان چهارچوب اصلی انتخاب شده است.

۱. مفاهیم نظری و عملیاتی

۱-۱. جهاد

«جهاد» در لغت به معنای «صرف نیرو برای دفع دشمن» است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۰۸). در اصطلاح فقهی، «جهاد» به تلاش طاقت‌فرسا در راه خدا با استفاده از جان، مال، زبان و دیگر ابزارها، با هدف اعتلای اسلام و دفاع از آن یا مقابله با دشمنان تعریف می‌شود (طباطبائی، بی‌تا، ج ۷، ص ۴۴۰؛ نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۱، ص ۳). این مفهوم از حیث نوع دشمن یا شیوه مقابله، اقسامی دارد که مهم‌ترین تقسیم‌بندی آن، تقسیم به «جهاد اکبر» و «جهاد اصغر» است. جهاد اکبر نبرد با نفس و رذایل اخلاقی است که بر اساس روایتی از پیامبر ﷺ، والاترین جهاد شمرده می‌شود (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۱۲). همچنین جهاد اصغر مقابله فیزیکی یا غیرفیزیکی با دشمنان بیرونی، نظیر کافران و مشرکان است. بیشتر آیات قرآن (مانند توبه: ۴۱) و احادیث (شریف رضی، ۱۴۱۴ق، نامه ۴۷، ص ۴۲۲)، ناظر به این نوع جهاد است.

۱-۲. جهاد ابتدایی

جهاد ابتدایی جنگی پیش‌دستانه برای دعوت به اسلام و برقراری عدالت است. در این نوع جهاد که مسلمانان آغازگر نبردند، هدف، از بین بردن سیطره کفر و فراهم آوردن امکان گسترش دین الهی است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۱، ص ۱۱؛ حلی، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۲۸۱؛ ۱۴۱۴ق، ج ۹، ص ۱۹؛ مهری، ۱۴۰۰، ج ۲، ص ۶۱).

۱-۳. جهاد دفاعی

این نوع جهاد به مقابله با تهاجم دشمن به سرزمین، جان، مال یا اعتقادات مسلمانان اطلاق می‌شود (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۱، ص ۱۴).

۱-۴. جهاد ترکیبی

جهاد ترکیبی مقابله هم‌زمان با دشمن در ابعاد مختلف نظامی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی در پاسخ به «جنگ ترکیبی» اوست. این اصطلاح، هرچند نوظهور است، در سیره پیامبر ﷺ و عقلانیت دینی ریشه دارد. امام خامنه‌ای (رحمته‌الله) از سال‌ها قبل، بدون آنکه عبارت «جهاد ترکیبی» را به کار برده باشند، در بسیاری از سخنان خود بر مفهوم و ماهیت آن تأکید کرده‌اند. برای نمونه می‌فرماید:

جهاد [هم] فقط به معنای حضور در میدان جنگ نیست؛ زیرا هرگونه تلاشی در مقابله با دشمن می‌تواند جهاد تلقی شود.... این مقابله، یک وقت در میدان جنگ مسلحانه است که «جهاد رزمی» نام دارد؛ یک وقت در میدان سیاست است که «جهاد سیاسی» نامیده می‌شود؛ یک وقت هم در میدان مسائل فرهنگی است که به «جهاد فرهنگی» تعبیر می‌شود و یک وقت در میدان سازندگی است که به آن «جهاد سازندگی» اطلاق می‌گردد (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۵/۰۳/۲۰).

بر اساس تعاریفی که بیان شد، نظر صحیح آن است که جهاد ترکیبی را تلفیقی از جهاد ابتدایی و جهاد دفاعی بدانیم.

۱-۵. جنگ ترکیبی

جنگ ترکیبی (Hybrid Warfare) شیوه‌ای است که در آن یک بازیگر دولتی یا غیردولتی از ابزارهای متعارف (نظامی) و نامتعارف (فرهنگی، اقتصادی، سایبری) به صورت هم‌زمان برای بی‌ثبات‌سازی کشور هدف استفاده می‌کند. این جنگ ممکن است با مشارکت نیروهای منظم و نامنظم تحت فرماندهی واحد اجرا شود (کلانتری، ۱۳۹۵، ص ۱۴۶). بر این اساس، جنگ ترکیبی به معنای ترکیبی از انواع جنگ‌های سخت، نیمه‌سخت و نرم با ابزارها، روش‌ها، نیروها و عناصر قدرتی است که در این گونه‌ها به کار رفته‌اند (باقری چوکامی و رشیدی‌زاده، ۱۴۰۳، ص ۱۴).

جدول ۱: مبانی معرفت‌شناختی و ارتباط آنها با جهاد ترکیبی

محور جنگ دشمن	ابزارهای دشمن	پاسخ جهاد ترکیبی (بر اساس مبانی معرفتی)
رسانه‌ای	تحریف واقعیت‌ها، جنگ روانی	جهاد تبیین، تقویت بصیرت (معرفت به نفس)
فرهنگی	تضعیف هویت دینی و ملی	جهاد فرهنگی، بازتعریف مفاهیم پیروزی و شکست (معرفت به جهان)
اقتصادی	تحریم‌های فلج‌کننده	جهاد اقتصادی، مقاومت مبتنی بر خوداتکایی (معرفت به خداوند)
امنیتی	نفوذ در نهادهای حساس	جهاد امنیتی، تقویت مرزهای ایمانی (معرفت به نفس)
شناختی	تولید گفتمان‌های تقابلی	جهاد علمی، تلفیق عقلانیت بشری و وحیانی (معرفت به خداوند و جهان)

جدول ۲: محورهای جنگ ترکیبی دشمن و پاسخ جهاد ترکیبی

مؤلفه معرفتی	مفهوم کلیدی	ارتباط با جهاد ترکیبی	مستندات از بیانات مقام معظم رهبری ^۱
معرفت به خداوند	ایمان به حاکمیت مطلق الهی، جهت‌گیری الهی، جهاد به مثابه عبادت وجودی	نبدیل جهاد به عبادتی معنوی - تقویت روحیه استقامت و شهادت‌طلبی	جهاد صرفاً شمشیر نیست؛ جهاد در میدان علم، سیاست و فرهنگ است (بیانات، ۱۴۰۱/۰۷/۱۱)
معرفت به نفس	شناخت نفس به عنوان موجودی فراجسمانی و دارای اراده الهی، جهاد اکبر (مبارزه با نفس)	مقاومت در برابر جنگ روانی و رسانه‌ای دشمن - تقویت اراده و بصیرت برای مقابله با نفوذ فکری	نگذارید دشمن مثل موربانه به جان پایه‌های فکری و اعتقادی مردم بیفتد (بیانات، ۱۳۸۸/۰۲/۲۲)
معرفت به جهان	درک دو ساحت مادی (دنیا) و معنوی (آخرت)، ناپایداری دنیا و اهمیت معامله با خدا	طراحی راهبردهای بلندمدت مبتنی بر آخرت‌نگری - تبدیل شکست ظاهری به پیروزی اخروی	جهاد، معامله‌ای با خداست که سودش هم در دنیا و هم در آخرت محقق می‌شود (بیانات، ۱۴۰۱/۰۳/۲۲)

جدول ۳: ارتباط و اثرگذاری مبانی معرفت‌شناختی، جهاد ترکیبی و بیانات مقام معظم رهبری^{۱۵}

مؤلفه معرفتی	منابع استنادی	مفاهیم کلیدی	ارتباط با جهاد ترکیبی
معرفت به خداوند	قرآن (بقره: ۲۱۸)، روایات امام علی ^{علیه السلام} (شریف رضی، ۱۴۱۴ق، خطبه ۱۱۰، ص ۱۶۳)، بیانات رهبری (۱۴۰۱/۰۷/۱۱)	ایمان به حاکمیت مطلق الهی، جهت‌گیری الهی، جهاد به‌مثابه عبادت و جود	ایجاد انگیزه الهی و تقرب معنوی - تقویت روحیه استقامت و شهادت‌طلبی
معرفت به نفس	قرآن (ص: ۷۲)، روایات پیامبر ^{صلی الله علیه و آله} (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۵۳)، بیانات رهبری (۱۳۹۵/۰۳/۰۳)	نفخ روح الهی در انسان، جهاد اکبر (مبارزه با نفس)، تقویت اراده و بصیرت	مقاومت در برابر جنگ روانی و رسانه‌ای دشمن - پیشگیری از نفوذ فکری و فرهنگی دشمن
معرفت به جهان	قرآن (عنکبوت: ۶۴)، روایات امام علی ^{علیه السلام} (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۸)، بیانات رهبری (۱۴۰۲/۰۱/۰۱)	دو ساحت مادی (دنیا) و معنوی (آخرت)، ناپایداری دنیا و اهمیت معامله با خدا	تبدیل راهبردهای کوتاه‌مدت به راهبردهای بلندمدت - تبیین پیروزی اخروی در مقابل شکست ظاهری

۲. جایگاه معرفت در تکالیف جهادی

از منظر قرآن، علم و معرفت سازنده هویت و شخصیت انسان است و هرگونه تکامل روحی و معنوی، وابسته به عمق و گستردگی معرفت اوست (طباطبائی، ۱۴۲۱ق، ج ۱۷، ص ۲۴۳). در همین راستا، امیرالمؤمنین علی^{علیه السلام} در بیان ارزش معرفت، خطاب به کمیل بن زیاد فرموده‌اند: «هیچ حرکتی و جنبشی نیست، مگر آنکه تو در آن به شناخت و معرفت نیامندی» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۱۷۱). این حدیث گویای آن است که جهاد به‌مثابه کنشی انقلابی و تحول‌آفرین، بدون پشتوانه معرفتی، به سطحی نازل از اقدامات خشک و بدون انگیزه تقلیل می‌یابد.

در عرصه «جهاد ترکیبی» که دربرگیرنده ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و امنیتی است، آگاهی از مبانی معرفتی، مجاهد را از سطح «کنشگر منفعل» به «فاعل آگاه» ارتقا می‌دهد. مقام معظم رهبری^{علیه السلام} با تأکید بر این مسئله، در تحلیل وصیت‌نامه شهیدی جوان، به شکوفایی معرفت الهی در وجود مجاهدان اشاره می‌کند و می‌فرماید:

یک وصیت‌نامه‌ای خواندم که شهید می‌گوید: «من بی‌قرارم، بی‌قرارم! آتشی در دل من است که مرا بی‌تاب کرده است. به هیچ چیز دیگر آرامش پیدا نمی‌کنم، مگر به لقای تو، ای خدای محبوب عزیز!» این سخن یک جوان است! این همان چیزی است که یک سالک و یک عارف بعد از سال‌ها مجاهدت و سال‌ها ریاضت ممکن است به آنجا برسد؛ اما یک جوان نوحاسته، در میدان نبرد و در میدان جهاد، آن‌چنان مشمول تفضل الهی قرار می‌گیرد که این ره صدساله را یک‌شبه می‌پیماید و این احساس بی‌قراری و شوق، از سوی پروردگار پاسخ مناسب می‌یابد. خود این شوق هم لطف خدا و جاذبه حضرت حق متعال است. این شگفتی بزرگی است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳/۰۲/۱۳۸۷).

۳. مبانی معرفت‌شناسی جهاد ترکیبی

جهاد به‌مثابه آموزه‌ای بنیادین در منظومه فکری اسلام، بر پایه شبکه‌ای از مفاهیم کلان معرفتی همچون خداشناسی، نفس‌شناسی و جهان‌شناسی استوار شده است. این مفاهیم، نه تنها به‌عنوان پیش‌شرط فهم دقیق ماهیت، ضرورت و شیوه‌های جهاد، ضروری هستند، بلکه به‌عنوان زیرساخت‌های نظری، جهت‌دهنده کش مجاهدانه در عرصه «جهاد ترکیبی» به‌شمار می‌روند. در این میان، «معرفت» نقشی محوری ایفا می‌کند؛ چنان‌که قرآن کریم با تأکید بر پیوند ناگسستنی بین «حیات انسانی» و «علم»، غایت آفرینش انسان و رسالت پیامبران را «معرفت الهی» و «تعلیم حکمت» برمی‌شمارد (ذاریات: ۵۶؛ جمعه: ۲). این گزاره قرآنی نشانگر آن است که جهاد مبتنی بر معرفت، تنها در پرتو شناختی جامع از خدا، نفس و جهان معنا می‌یابد. در ادامه به بررسی مبانی سه‌گانه معرفتی و ارتباط آنها با جهاد ترکیبی می‌پردازیم.

۳-۱. معرفت به خداوند و جهاد ترکیبی

معرفت به خداوند، به‌عنوان محور اصلی مبانی معرفت‌شناسی جهاد، تنها به معنای باور ذهنی به وجود خدا نیست؛ بلکه درک حضوری از ربوبیت، مالکیت و حاکمیت الهی بر جهان است. قرآن کریم با عبارت «فی سبیل الله» (بقره: ۲۱۸)، جهاد را در چهارچوب توحید عملی تعریف می‌کند؛ به‌گونه‌ای که مجاهد، خود را «بزار» تحقق اراده الهی می‌داند. این نگرش، تفاوت ماهوی بین جهاد اسلامی و دیگر انواع نبردها ایجاد می‌کند. امام علی (ع) در تبیین این مسئله، جهاد را «توسل برتر» به خداوند معرفی می‌کند که ریشه در «فطرت توحیدی» انسان دارد:

إِنَّ أَفْضَلَ مَا تَوَسَّلَ بِهِ الْمُتَوَسِّلُونَ إِلَى اللَّهِ - سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى - الْإِيمَانُ بِهِ وَبِرَسُولِهِ وَالْجِهَادُ فِي سَبِيلِهِ فَإِنَّهُ ذُرْوَةُ الْإِسْلَامِ (شریف رضی، ۱۴۱۴ق، خطبه ۱۱۰، ص ۱۶۳)؛

بی‌گمان بهترین چیزی که توسل‌کنندگان با آن به خداوند - سبحانه و تعالی - توسل می‌کنند، ایمان به وی و رسولش و جهاد در راه اوست، که قله رفیع اسلام است.

از دیدگاه فلسفه اسلامی، شناخت خداوند از دو مسیر «تکوین» (عقل، فطرت و وجدان) و «تشریع» (نبوت) امکان‌پذیر است. هدایت تکوینی، به‌رغم ارزش ذاتی، به دلیل محدودیت‌های نفس انسانی، نیازمند تکمیل توسط هدایت تشریعی است (سبحانی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۳۸۸-۳۹۰). این دوگانه معرفتی، در جهاد ترکیبی نمود عینی می‌یابد؛ به این معنا که مجاهد هم‌زمان با بهره‌گیری از عقلانیت بشری (همچون تحلیل میدانی)، از آموزه‌های وحیانی بهره می‌برد. در ادامه به بیان برخی از آثار معرفت خداوند در جهاد ترکیبی می‌پردازیم.

۳-۱-۱. معنابخشی به جهاد ترکیبی

«معرفت الهی» به مجاهد این توانایی را می‌دهد که جهاد را نه به‌عنوان «جنگ برای منافع مادی»، بلکه به‌مثابه «عبادتی وجودی» تفسیر کند. قرآن کریم ایمان به خدا و رسول و نیز جهاد را دو روی یک سکه می‌داند: «مؤمنان فقط کسانی‌اند که به خدا و پیامبرش ایمان آورده‌اند؛ آن‌گاه [در حقیقت آنچه به آن ایمان آورده‌اند] شک نکرده و با

اموال و جان‌هایشان در راه خدا جهاد کرده‌اند؛ اینان [در گفتار و کردار] اهل صدق و راستی‌اند» (حجرات: ۱۵). این آیه نشان می‌دهد که جهاد تجلی خارجی ایمان است و ایمان بدون معرفت خداوند ناقص است. در جهاد ترکیبی، این پیوند عمیق‌تر می‌شود؛ چراکه مجاهد در مواجهه با دشمن چندبعدی، نیازمند شناختی عمیق‌تر درباره خداوند است تا در جهاد همه‌جانبه با ایمانی راسخ‌تر گام بردارد.

۲-۳. اخلاص در عمل

جهاد باید تنها برای رضای خدا و اعلائی کلمه توحید انجام شود. شناخت خداوند به انسان کمک می‌کند که نیت خود را از هرگونه شرک، ریا و اهداف دنیوی پاک کند. قرآن کریم می‌فرماید: «وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» (البینه: ۵)؛ و به آنان دستوری داده نشد، مگر اینکه خدا را با اخلاص در دین پرستش کنند.

قرآن کریم یکی از نشان‌های اخلاص مجاهدان را پرهیز از دوستی مؤمنان با دشمنان اسلام می‌داند: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، دشمن مرا و دشمن خودتان را دوستان خود مگیرید... اگر برای رضای من و جهاد در راه من مهاجرت کرده‌اید، نباید آنان را دوست خود بگیرید و پنهانی با ایشان دوستی کنید» (ممتحنه: ۱). این آیه به مؤمنان هشدار می‌دهد که اگر جهادتان در راه من و به‌منظور خشنودی من است، دیگر دشمنان مرا دوست مگیرید. نکته مهم اینکه دوستی با کفار به‌منظور جلب محبت آنان و رفع عداوتشان هیچ سودی به حال مؤمنان ندارد و مشرکان، به‌رغم مودت بعضی از مؤمنان، اگر به ایشان دست یابند، دشمنی خود را اعمال می‌کنند؛ بدون اینکه دوستی‌های مؤمنان تغییری در دشمنی آنها ایجاد کرده باشد (طباطبائی، ۱۴۲۱ق، ج ۱۹، ص ۲۶۶).

۳-۱-۳. تقویت روحیه استقامت و شهادت‌طلبی

معرفت به خداوند، مجاهد را از ترس مرگ رها می‌سازد و شهادت را به «وصال معشوق» تبدیل می‌کند. مقام معظم رهبری رحمته‌الله در سخنرانی‌های خود با موضوع «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن»، با اشاره به آیه ۱۷۲ سوره آل عمران، تأثیرات معرفت به خداوند در انسان را بسیار شگرف می‌خواند؛ چنان که در جنگ احد و با وجود هجمه دشمن، برخی مؤمنان صحنه نبرد را ترک نکردند و با روحیه استقامت و شهادت‌طلبی، دعوت خدا و رسولش صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم برای جهاد را استجابت کردند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۹/۰۲/۱۱). این نگرش، در تقابل کامل با رویکرد مادی‌گرایانه به مرگ قرار دارد که آن را «فنا» می‌پندارد. از دیدگاه قرآن، شهادت «حیات جاودانه» است (آل عمران: ۱۶۹) و این باور، پایه معرفت‌شناسی جهاد ترکیبی را تشکیل می‌دهد.

۲-۳. معرفت به نفس و جهاد ترکیبی

در منظومه فکری اسلام، «معرفت نفس» نه تنها سنگ بنای شناخت حقیقی، بلکه زیرساخت ضروری برای درک ماهیت «جهاد ترکیبی» در عرصه‌های فردی و اجتماعی است. امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام در تعبیری ژرف، خودشناسی را «طریق معرفت رب» می‌خواند (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۵۸۸)؛ مفهومی که در اندیشه مقام معظم رهبری رحمته‌الله

تقویت بنیان‌های اعتقادی برای مقابله با دشمن را واجب می‌کند: «نگذارید دشمن مثل موریه‌ای به جان پایه‌های فکری و اعتقادی و ایمانی مردم بیفتد و آنها را دچار رخنه کند. این مهم است. همه وظیفه داریم مرزهای ایمانی و مرزهای روحی خودمان را حفظ کنیم» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۸۸/۰۲/۲۲).

شناخت نفس در مبحث «جهاد ترکیبی»، از سه جهت مهم و اثربخش است: عدم توقف در قوانین ماده؛ نمایانگر عظمت خدا و مظهر قدرت بیکران الهی؛ توجیه‌کننده معنای واقعی مفاهیمی همچون مرگ و حیات، سود و زیان، سعادت و شقاوت، و شکست و پیروزی (ر.ک: طاهری سرتشنیزی، ۱۴۰۰، ص ۴۹۰). در ادامه، این سه جهت بررسی می‌شود:

الف) نخست اینکه نفس آدمی محکوم قوانین و محدودیت‌های ماده نیست؛ بلکه فوق زمان و مکان بوده و از نابودی در اثر تعرض آسیب‌های مادی مصون و در امان است. نفس انسانی به‌مثابه موجودی فرامادی و جاودان، محوریّت گفتمان جهادی را شکل می‌دهد. ابن سینا با اثبات تجرد نفس استدلال می‌کند که «حیات نفس پس از مفارقت از بدن، در ساحتی برتر تداوم می‌یابد» (ابن سینا، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۱۶۴). این دیدگاه توسط علامه طباطبائی در تفسیر آیه «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» (آل عمران: ۱۸۵) تقویت می‌شود. ایشان مرگ را «انتقال به مرحله‌ای کامل‌تر از حیات» می‌دانند، نه نابودی وجود (طباطبائی، ۱۴۲۱ق، ج ۴، ص ۸۴). چنین نگرشی بنیان هستی‌شناسی و در پی آن بی‌اعتنایی مجاهد به سختی‌های مادی در میدان جهاد را شکل می‌دهد. مقام معظم رهبری رحمته‌الله در تحلیل تاب‌آوری ملت‌های مجاهد، بر این نکته تأکید دارد که پاداش سختی‌های جهاد، شکوفایی است:

به هیچ فردی، به هیچ ملتی و به هیچ جمعیتی، از خزانه غیب الهی هیچ چیز نمی‌دهند؛ مگر با تلاش و کوشش.... ملت‌هایی که تلاش کنند، مجاهدت کنند، ایثار کنند و از کار و فداکاری ترسند، خدای متعال به آنها همه چیز خواهد داد (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۶/۰۵/۲۹).

این گزاره بازتابی از روایت نبوی است که در آن جوانی با دستیابی به «یقین» حاصل از خودشناسی، شهادت را عین حیات می‌پندارد و پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم این درک را تأیید می‌کنند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۵۳). در واقع، مواجهه با خطرات جهاد، نه‌تنها تهدیدی برای نفس نیست، بلکه بستری برای تعالی آن به‌شمار می‌رود و به تعبیر ملاصدرا، نفس‌های به کمال و شرافت رسیده نفس‌های قوی‌اند که توان انجام کارهای بزرگ را دارند (صدرالمآلهین شیرازی، ۱۹۸۱م، ج ۹، ص ۸۶):

ب) جهت دوم اینکه نفس نمایانگر عظمت خدا و مظهر قدرت بیکران الهی است. قرآن کریم با تعبیر «نَفَخْتُ فِيْهِ مِنْ رُّوحِي» (ص: ۷۲) نفس انسان را مرتبط با ذات الهی می‌داند. ابن عربی در تبیین این آیه، نفس را «آینه تمام‌نمای اسماء الله» می‌خواند که اراده انسانی تجلی «اراده تکوینی خداوند» است (ابن عربی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۸۶). این نگاه، در خوانش مقام معظم رهبری رحمته‌الله «پیوند ناگسستگی بین جهاد و قوت نفس» معرفی می‌شود (پیام رهبر معظم انقلاب، ۱۳۷۷/۱۲/۲۸).

ملاصدرا ناظر به این جنبه نفس می‌گوید: «خداوند نفس انسان را از باب مثالی در ذات، صفت و فعل برای خود آفرید» (صدرالمآلهین، ۱۹۸۱م، ج ۱، ص ۲۶۵). این تحلیل با تأکید رهبری بر «لزوم استمرار جهاد اقتصادی در شرایط

تحریم» همسوست که مستلزم اراده‌ای استوار است (بیانات رهبر معظم انقلاب، تاریخ ۱۳۹۱/۰۵/۰۸). امام علی علیه السلام در خطبه ۱۱ نهج‌البلاغه با عبارت «أَنَّ النَّصْرَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ»، پیروزی را محصول پیوند اراده مجاهد با مشیت الهی می‌داند (شریف رضی، ۱۴۱۴ق، خطبه ۱۱، ص ۵۵). امام کاظم علیه السلام با اشاره به آیه ۳۰ سوره انسان، اراده انسان‌های وارسته همچون امامان علیهم السلام را جزئی از اراده تکوینی خداوند می‌داند که در پرتو معرفت نفس تحقق می‌یابد؛ پس چنین می‌فرمایند: خداوند - عزوجل - دل‌های امامان علیهم السلام را محل ورود اراده خویش قرار داده است؛ پس اگر خداوند چیزی را بخواهد، آنها نیز آن چیز را می‌خواهند؛ همان‌گونه که خداوند - عزوجل - می‌فرماید: «وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ» (انسان: ۳۰) (قمی، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۴۰۹)؛

ج) جهت سوم اینکه آدمی در پرتو شناخت نفس، معنای مرگ و حیات، سود و زیان و سعادت و شقاوت را درک می‌کند. از این منظر، هر شکستی شکست نیست و نمی‌توان هر پیروزی‌ای را پیروزی خواند. آن‌گاه که مجاهد مؤمن و بصیر به «جهاد ترکیبی» در برابر «جنگ ترکیبی» دشمنان خدا مکلف می‌شود، اگر بر فرض و به شکل ظاهری پیروزی نصیبش نشود، چنین سرنوشتی شکست نیست؛ بلکه عین عزت و پیروزی است؛ چنان‌که قرآن کریم با نفی مرگ‌اندیشی مادی، شهدا را «زنده نزد پروردگار» می‌خواند (آل عمران: ۱۶۹). مقام معظم رهبری علیه السلام نیز با تأکید بر فرهنگ شهادت و ایثار، به مثابه فرهنگ مقاومت، بر این نکته پای می‌فشارد که آنچه اُپت جمهوری اسلامی را حفظ کرده، فداکاری‌های مردم و ایمان‌های راسخ است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۶/۱۱/۱۶). ایشان افزون بر فداکاری و ایمان راسخ، تکیه صریح و شفاف بر مبانی، اصول و ارزش‌های انقلاب و مخالفت آشکار با نظام سلطه را رمز مانایی و استقلال انقلاب اسلامی می‌داند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۲/۱۱/۱۹). علامه طباطبائی در تفسیر آیه ۱۵ سوره زمر (قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) معتقد است: خسران نفس به معنای آن است که آدمی نفس خود را در معرض هلاکت و بدبختی قرار دهد؛ به‌طوری‌که استعداد کمالش از بین برود و سعادت به کلی از او فوت شود. پس سرمایه نفس را از دست داده است و بدین سبب به هلاکت افتد (طباطبائی، ۱۴۲۱ق، ج ۱۷، ص ۲۴۸).

پیوند معرفتی این سه جهت، ساحت «جهاد ترکیبی» را به مثابه برآیند ضروری سیر تکاملی معرفت نفس تبیین می‌کند. معرفت نفس، از یک سو بنیان نظری مقاومت در برابر جنگ روانی، اقتصادی و نظامی دشمن را فراهم می‌سازد؛ و از سوی دیگر، عمل جهادی مراتب عالی‌تری از معرفت را برای مجاهد به‌ارمغان می‌آورد. این رابطه گفت‌وگومحور میان نظر و عمل، به تعادل بین آمادگی نظامی و قدرت معنوی تعبیر می‌شود که نشانگر جامعیت اندیشه اسلامی در مواجهه با چالش‌های ترکیبی است.

به تعبیر رهبر کبیر انقلاب، حضرت امام خمینی علیه السلام، در مقابل چنین دشمنی، باید به شکل همه‌جانبه پایداری کرد (موسوی خمینی، ۱۳۸۹، ج ۲۱، ص ۱۳۴). مقام معظم رهبری علیه السلام در بیانی گویا، برخی از «شاخص»های این پایداری را این‌گونه معرفی می‌کنند:

شاخص اول، پابندی به مبانی و ارزش‌های اساسی انقلاب؛ شاخص دوم، هدف‌گیری آرمان‌های انقلاب و همت بلند برای رسیدن...؛ شاخص سوم، پابندی به استقلال همه‌جانبه کشور، استقلال سیاسی، استقلال اقتصادی، استقلال فرهنگی - که مهم‌تر از همه است - و استقلال امنیتی؛ شاخص چهارم، حساسیت در برابر دشمن و کار دشمن و نقشه دشمن و عدم تبعیت از او...؛ شاخص پنجم، تقوای دینی و سیاسی، که این بسیار مهم است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۵/۰۳/۱۴).

این نگاه، ترجمان عملی سفارش قرآنی «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» (انفال: ۶۰) در عصر حاضر است. بر اساس آنچه گفته شد، معرفت به نفس (خودشناسی) در جهاد ترکیبی نقشی حیاتی ایفا می‌کند و به‌عنوان پایه‌ای برای اخلاق جنگ، حفظ حدود الهی و عملکرد مؤثر مجاهدان در میدان نبرد شناخته می‌شود. در ادامه، برخی از آثار معرفت به نفس، که در جهاد ترکیبی نمایان خواهد شد، تبیین می‌شود.

۱-۲-۳. پیشگیری از تجاوز و ظلم در جنگ

معرفت به نفس، مجاهد را از خطرات خشم کور، انتقام‌جویی یا تجاوز به غیرنظامیان آگاه می‌سازد و او را به رعایت حدود الهی در جنگ ملزم می‌کند. قرآن صراحتاً می‌فرماید: «و از حد تجاوز نکنید که خدا تجاوزکاران را دوست ندارد» (بقره: ۱۹۰). در فتوحات مسلمانان، پیامبر ﷺ با وجود قدرت کامل، خطاب به سپاه اسلام فرمودند: «سال خوردگان فرتوت و کودکان خردسال و زنان را نکشید؛ درختان را قطع نکنید» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۲۷).

۲-۲-۳. شجاعت در مقابل دشمن

معرفت به نقاط ضعف و قوت نفس، مجاهد را در میدان نبرد از ترس بیجا یا فرار از جنگ باز می‌دارد و روحیه شجاعت و فداکاری را تقویت می‌کند. قرآن کریم در توصیف مجاهدان راستین می‌فرماید: «همواره در راه خدا جهاد می‌کنند و از سرزنش هیچ سرزنش‌کننده‌ای نمی‌ترسند» (مائده: ۵۴). مجاهدانی که معرفت به نفس پیدا کرده‌اند، در صحنه نبرد با دشمن، نه تنها هراسی به خود راه نمی‌دهند، بلکه به تعبیر قرآن بر ایمانشان افزوده می‌شود و بر خداوند توکل می‌کنند (آل عمران: ۱۷۳).

۳-۲-۳. حفظ انضباط و فرمان‌برداری

جهاد در تمام عرصه‌های خود نیازمند اطاعت از فرمانده یا مدیر بالادست و نیز رعایت قوانین شرعی است. خودشناسی در قالب معرفت به نفس به مجاهد کمک می‌کند که از سرپیچی، خودرایی یا شکستن صفوف پرهیز کند. امام علی علیه السلام در سرزنشی تأمل‌برانگیز خطاب به افرادی که فرمان جهاد او را اطاعت نکردند، هشدار می‌دهد: «هر فرمانده و رهبری که فرمانش اطاعت نشود، طرح و نقشه‌ای ندارد و هر اندازه فکر مدیر و فرمانده بلند و نقشه او دقیق باشد، هرگز به جایی نمی‌رسد؛ زیرا انضباط و فرمان‌برداری در میان مجاهدان کم است» (شریف رضی، ۱۴۱۴ق، خطبه ۲۷، ص ۷۰-۷۲).

۳-۳. معرفت به جهان و جهاد ترکیبی

بخش دیگری از معرفت‌شناسی «جهاد ترکیبی»، در زمینه شناخت جهان است. مجاهد باید بداند که جهان، متشکل از ظاهر و باطن است. از منظر قرآن کریم، جهان هستی مشتمل بر دو ساحت به ظاهر متعارض، اما درحقیقت مکمل

یکدیگر است: «دنیا» به مثابه ساحت ظاهری و گذرا، (عنکبوت: ۶۴) و «آخرت» به عنوان باطن پایدار و حقیقی هستی (انشقاق: ۶). این دوگانگی ظاهری، در تحلیل نهایی، تجلی مراتب وجودی واحد است که هدف نهایی آن، آزمون انسان برای نیل به مقام قرب الهی است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰، ج ۱۹، ص ۷۱؛ ج ۲۵، ص ۴۰۱).

در این چهارچوب، جهاد ترکیبی نه صرفاً یک راهبرد دفاعی، بلکه ابزاری معرفتی برای عبور از ظاهر به باطن جهان تلقی می‌شود. با این وصف، کارکرد چنین معرفتی از جهان برای مجاهدان درک این حقیقت است که با رسیدن به این معرفت، جهادشان معامله جهان دنیا با جهان آخرت است که طبق وعده الهی، برای چنین معامله‌ای پاداشی بزرگ دریافت خواهند کرد (نساء: ۷۴). خداوند در سوره حشر (آیه ۱۸) تصریح می‌کند که تمامی اعمال انسان در دنیا، مستقیماً بر سرنوشت اخروی او تأثیرگذار است. این آیه بنیان فلسفه جهاد در اسلام را شکل می‌دهد؛ چراکه مجاهد با علم به این ارتباط وجودی، هر عمل دنیوی را در پرتو نتایج اخروی آن می‌سنجد. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید: «خداوند جهاد را واجب کرد و آن را بزرگ شمرد و پیروزی و یاری خود را در آن قرار داد. سوگند به خدا، دین و دنیای مردم اصلاح نمی‌شود، مگر به وسیله جهاد در راه خدا» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۸).

این حدیث شریف، افزون بر مسئله وجوب و عظمت جهاد، با تأکید و سوگند، صلاح دین و دنیای مردم را در جهاد معرفی می‌کند؛ زیرا اگر مؤمنان به وظیفه جهاد قیام نکنند، دشمنان بر ایشان تسلط می‌یابند و عزت و آزادی و حتی معیشت و زندگی آنها را تهدید می‌کنند. این تهدید می‌تواند در عرصه نظامی یا غیرنظامی باشد. برای نمونه، هرگاه دشمن عرصه فرهنگ اسلامی را هدف تهاجم خود قرار دهد، برای مجاهدان فرهنگی لازم است که با جهاد تبیین، هجوم دشمن را دفع کنند. با این مجاهدت، نه فقط دنیا، بلکه آخرت مؤمن نیز اصلاح می‌شود؛ چراکه در اثر انجام وظیفه جهاد، خود مجاهد به کمالات روحی، اجر عظیم و رضوان الهی نائل می‌شود و نیز در اثر جهاد او، دیگران هدایت می‌شوند و راه بهشت و سعادت را می‌پویند.

این نگرش، مطابق تحلیل مقام معظم رهبری علیه السلام است که جهاد را «معامله‌ای با خدا» می‌داند که سود آن، هم در دنیا و هم در آخرت محقق می‌شود. ایشان می‌فرمایند:

خانواده‌های شهدا تسلا پیدا می‌کنند؛ صبر می‌کنند؛ چون می‌دانند که این جوانشان پیش خداست؛ زنده است؛ با خدا معامله می‌کنند: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ» (توبه: ۱۱۱). هر دواش اجر دارد؛ هم از دشمن تلفات بگیری، اجر دارد؛ هم خودتان به دست دشمن کشته بشوید، اجر دارد. اینها با خدا معامله کردند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۴۰۱/۰۳/۲۲).

وقتی از این منظر به «جهاد ترکیبی» نگر بسته شود، عمل مجاهد موهبت و ویژه‌ای دانسته می‌شود که او را از جهان فنا به جهان بقا سوق می‌دهد. با این بیان، مفهوم خطاب الهی به نفس مطمئنه روشن می‌شود؛ آنجا که فرمود: «به‌سوی پروردگارت بازگرد که تو از او خشنود و او از تو خرسند است. پس در جرگه بندگان من درآی و به بهشت من داخل شو» (فجر: ۲۷-۳۰).

از این منظر، مجاهد تغییر و دگرگونی و فراگیری را - که جهان ظاهر بر او مستولی کرده است - در پرتو «جهاد ترکیبی»، به راه‌هایی از ناآرامی و نیل به ثبات و آرامش متحول می‌سازد و به تعبیر امیر مؤمنان علی علیه السلام، جهاد دری از درهای بهشت است که خدا آن را به روی دوستان خاصش می‌گشاید (شریف رضی، ۱۴۱۴ق، خطبه ۲۷، ص ۶۹). بر اساس آنچه بیان شد، معرفت به جهان هستی، مبتنی بر بینش توحیدی و درک حکمت الهی از خلقت جهان، آثاری بر جهاد همه‌جانبه دارد که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود.

۱-۳-۳. آخرت عرصه تجلی حقیقت

با کسب چنین معرفتی، جهان در نگاه مجاهد «دار الامتحان» است و انسان با شناخت هدف آفرینش (عبودیت و تکامل روحی)، جایگاه جهاد را در این مسیر درک می‌کند. کسی که به این معرفت دست یابد، جهاد را نه صرفاً نبرد فیزیکی، بلکه ابزاری برای حفظ دین، عدالت و مبارزه با ظلم می‌داند. مجاهد با معرفت به جهان هستی درمی‌یابد که جهان آخرت عرصه تجلی حقیقت اعمال خرد و کلان جهان دنیاست. قرآن کریم در سوره زلزال (آیات ۸۷) تأکید می‌کند که در آخرت، هیچ عملی در دنیا - هرچند کوچک - از دایره حساب‌رسی الهی خارج نیست. این حقیقت، انگیزه اصلی مجاهد برای پابندی به اصول جهاد ترکیبی است؛ چراکه او می‌داند تقابل با دشمن در عرصه‌های فرهنگی، اقتصادی و نظامی، تنها در صورتی ارزشمند است که با نیت الهی و شناخت باطنی همراه باشد. امام خاتمه‌ای (مد ظله العالی) با اشاره به آیه یادشده، در وصف شهدای مدافع حرم می‌فرماید:

امتیاز هم این است که اینها در غربت به شهادت رسیدند. این هم امتیاز بزرگی است؛ این هم پیش‌خداوند متعال فراموش نمی‌شود و نادیده گرفته نمی‌شود. خدای متعال جزئیات کارها را حساب می‌کند... خدای متعال می‌تواند دقیق محاسبه کند. دستگاه خدای متعال دستگاه عجیبی است؛ دستگاه محاسبات دقیق است. آنجا مو را از ماست می‌کشند: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ» (زلزال: ۷)؛ به قدر سنگینی یک ذره، کار خوب فراموش نمی‌شود؛ پیش‌خداوند متعال محفوظ است. فضل الهی درباره شهدای شما ان شاء الله فضل بسیاری است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۷/۱۲/۲۲).

۲-۳-۳. تعالی‌بخش ظاهر و باطن مجاهد

مجاهد با معرفت به جهان هستی، برای تعالی کردن ظاهر و باطن خود تلاش می‌کند. تقویت معرفت به جهان، با تمرکز بر خودسازی، مجاهد را از اسارت تمایلات نفسانی رها می‌سازد. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ»؛ و کسانی که برای [به دست آوردن] خشنودی [ما] جان و مال [کوشیدند، بی تردید آنان را به راه‌های خود [راه رشد، سعادت، کمال، کرامت، بهشت و مقام قرب] راهنمایی می‌کنیم؛ و یقیناً خدا با نیکوکاران است» (عنکبوت: ۶۹). این آیه وعده می‌دهد که مجاهدان راه خدا را به سمت معرفت حقیقی هدایت می‌کند. این هدایت، مطابق بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام، شامل کسانی است که جهاد کنند. از این رو خدای متعال هدایتش را، کمکش را، نصرتش را به آنها عنایت می‌کند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۴۰۲/۰۵/۲۶).

۳-۳-۳. یقین به نظام هدفمندی جهان

آن گونه که از متون دینی به دست می‌آید، جهان بر اساس نظام اسباب و مسببات اداره می‌شود؛ چنان که امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «أَبَى اللَّهُ أَنْ يُجْرِيَ الْأَشْيَاءَ إِلَّا بِأَسْبَابٍ» (کلینی، ۴۰۷ق، ج ۱، ص ۱۸۳). این بدان معناست که جهاد نیز به مثابه یک «سبب» برای تحقق اهداف الهی (مانند احیای حق)، ضرورت می‌یابد. معرفت به این نظام، مجاهدان را از تکیه بر قدرت ظاهری، به سمت توکل بر خداوند، همراه با برنامه‌ریزی عقلانی سوق می‌دهد.

۳-۳-۴. آگاهی به مسئولیت در جهان

قرآن کریم انسان را خلیفه الهی در زمین دانسته است (بقره: ۳۰). با این وصف، انسان با توجه به مسئولیتی که خداوند بر عهده او گذاشته است، وظیفه دارد که در برابر ظلم و فساد ایستادگی کند و جامعه‌اش را از تباهی نجات دهد؛ چنان که امام حسین علیه السلام - در سخنی که به ایشان منسوب است - فرمودند: «إِنِّي لَمْ أَخْرُجْ أَشْرًا وَلَا بَطْرًا... إِلَّا طَلَبًا لِإِصْلَاحِ أُمَّةٍ جَدَى» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۴، ص ۳۲۹). این سخن نشان‌دهنده آگاهی ایشان از مسئولیت انسان در زمینه اصلاح جامعه است. بنابراین معرفت به حقیقت جهان، جهاد را از سطح نبرد فیزیکی به سطح مسئولیت اخلاقی و اجتماعی ارتقا می‌دهد. مجاهدی که به این شناخت رسیده باشد، حتی در میدان جنگ، از حدود الهی تخطی نمی‌کند و به اصول اخلاقی پایبند است.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با تحلیل کارکردهای مبانی کلان معرفت‌شناختی دینی در جهاد ترکیبی و با تأکید بر دیدگاه‌های مقام معظم رهبری علیه السلام، به طراحی الگوی «مثلث معرفتی - جهادی»، متشکل از سه رکن «معرفت به خداوند»، «معرفت به نفس» و «معرفت به جهان» دست یافت. یافته‌ها نشان دادند که تلفیق این مبانی با راهکارهای عملیاتی، کارایی جهاد ترکیبی را در مواجهه با تهدیدات چندلایه ارتقا می‌دهد و بازتعریف مفاهیمی مانند پیروزی، مقاومت و شکست در گفتمان دفاعی اسلام را ممکن می‌سازد. تحلیل بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام مؤید آن است که جهاد ترکیبی در سطوح سخت، نیمه‌سخت و نرم، نیازمند هماهنگی نظام‌مند برای مقابله با ابزارهای جنگ ترکیبی است. نتایج، بیانگر نقش حیاتی تقویت بنیان‌های معرفتی در تحقق اخلاص عملی، شهادت‌طلبی و تاب‌آوری اجتماعی است. این مطالعه با ترکیب نوآرانه مبانی دینی و راهبردهای امنیتی، چهارچوبی جامع ارائه می‌دهد که هم در بعد نظری (عبور از تقلیل‌گرایی) و هم در بعد عملیاتی (ارتقای اثربخشی) حائز اهمیت است.

پیشنهادهای

از منظر کاربرد عملی، تلفیق این مبانی با الگوی جهاد ترکیبی دو دستاورد اصلی دارد: نخست، افزایش اثربخشی مقابله با تهدیدات چندلایه دشمن از طریق هماهنگی بین عرصه‌های سخت، نیمه‌سخت و نرم؛ و دوم، بازتعریف مفاهیم

کلیدی مانند «پیروزی»، «شکست» و «مقاومت» در گفتمان دفاعی اسلام. این بازتعریف، جامعه را در برابر جنگ روانی دشمن مصون می‌دارد و هویت دینی - انقلابی را تقویت می‌کند. به علاوه، استناد به بیانات مقام معظم رهبری رهبر معظم انقلاب به عنوان سند راهبردی، نشان‌دهنده ضرورت تبدیل جهاد به گفتمانی فراگیر است که هم‌زمان بر تقویت بنیان‌های داخلی و مقابله با تهاجمات خارجی تمرکز دارد.

همچنین برای انجام پژوهش‌های بعدی پیشنهاد می‌شود که نخست، الگوی ارائه شده در این تحقیق، با تمرکز بر شاخص‌های عینی در میدان‌های مختلف جهاد ترکیبی (فرهنگی، اقتصادی، امنیتی و...) مورد آزمون قرار گیرد؛ دوم، نقش متغیرهای اجتماعی - فرهنگی در تقویت یا تضعیف کارکردهای مبانی معرفتی بررسی شود؛ سوم، تأثیر این الگو بر جوامع اسلامی غیرایرانی (همچون عراق و لبنان)، با توجه به تفاوت‌های بافتاری، تحلیل گردد. همچنین گسترش پژوهش به حوزه‌های بین‌رشته‌ای؛ مانند روان‌شناسی جهاد و فلسفه دفاع، می‌تواند غنای نظری این حوزه را افزایش دهد. در نهایت، تولید ادبیات گفتمانی مبتنی بر رویکردهای نوین رسانه‌ای برای تبیین جهاد ترکیبی در فضای دیجیتال، به عنوان راهکاری برای خنثی‌سازی جنگ شناختی دشمن، ضروری به نظر می‌رسد.

این پژوهش گامی اولیه در راستای پر کردن خلأ نظری میان معرفت‌شناسی دینی و مطالعات دفاعی - امنیتی است؛ اما تحقق کامل اهداف آن مستلزم همکاری نهادهای علمی، حوزوی و دفاعی برای تبدیل نظریه به عمل است. تنها در این صورت می‌توان امید داشت که جهاد ترکیبی نه به عنوان مجموعه‌ای از اقدامات گذرا، بلکه به مثابه الگویی جامع و پایدار، در خدمت صیانت از حریم اسلام و انقلاب اسلامی قرار گیرد.

منابع

قرآن کریم.

- آخوندی، مصطفی و دیگران (۱۴۰۲). درآمدی بر مکتب دفاعی اسلام (چپستی، چرابی و چگونگی). قم: زمزم هدایت.
- ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۴۰۳ق). *الانشارات والتنبيهات*. تهران: دفتر نشر کتاب.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴ق). *تحف العقول*. قم: جامعه مدرسین.
- ابن عربی، محیی‌الدین (بی‌تا). *فصوص الحکم*. بیروت: دار الکتاب العربی.
- افتخاری، اصغر و راجی، محمدصادق (۱۴۰۱). تحلیل جنگ هیبریدی غرب علیه جمهوری اسلامی ایران. *آفاق امنیت*، ۱۵ (۵۴)، ۹۳-۱۳۰.
- باقری چوکامی، سیامک و رشیدی‌زاده، بهنام (۱۴۰۳). *سازم‌های جنگ ترکیبی در عرصه‌های نرم*. قم: زمزم هدایت.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق). *غرر الحکم و درر الکلم*. قم: دار الکتاب الإسلامی.
- خامنه‌ای، سیدعلی. مجموعه بیانات مقام معظم رهبری رحمته‌الله در: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری. به‌نشانی: <https://www.leader.ir>
- خامنه‌ای، سیدعلی. مجموعه بیانات مقام معظم رهبری رحمته‌الله در: سایت دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای. به‌نشانی: <https://farsi.khamenei.ir>
- حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۴ق). *تذکرة الفقهاء*. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
- حلی، نجم‌الدین جعفر بن حسن (۱۴۰۸ق). *شرائع الإسلام فی مسائل الحلال والحرام*. قم: اسماعیلیان.
- جوادآملی، عبدالله و پارسایان، حمید (۱۳۹۷). *تبیین براهین اثبات خدا تعالی شانه*. قم: اسراء.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). *مفردات ألفاظ القرآن*. بیروت: دار القلم.
- رکنی لموکی، محمدتقی (۱۴۰۱). پیشران‌های دینی دستیابی به اقتدار دفاعی در نظام جمهوری اسلامی با تأکید بر اندیشه امام خامنه‌ای رحمته‌الله معرفت سیاسی، ۱۴ (۱)، ۷۸-۵۹.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۸). *الالهیات علی هدی الکتاب و السنة و العقل*. قم: مؤسسه امام صادق علیه‌السلام.
- شریف رضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق). *نهج البلاغه*. قم: هجرت.
- صدرالمتألهین، محمد بن ابراهیم (۱۹۸۱م). *الحکمة المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه*. بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
- طاهری سرتشنیزی، اسحاق (۱۴۰۰). *فلسفه جهاد و دفاع در اسلام*. قم: زمزم هدایت.
- طباطبایی، سیدعلی (بی‌تا). *ریاض المسائل فی بیان الأحکام بالدلائل*. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لإحياء التراث.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۴۲۱ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: جامعه مدرسین.
- ستاریخواه، علی و دیگران (۱۳۹۵). ماهیت صحنه جنگ ترکیبی آینده احتمالی علیه جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴. *آینده‌پژوهی دفاعی*، ۱۱ (۱)، ۴۴-۲۷.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۴۱۲ق). *الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ق). *تفسیر القمی*. قم: دار الکتاب.
- عباسی خوشسکار، امیر (۱۴۰۲). جنگ ترکیبی دشمن و راهکارهای مقابله با آن از منظر امام خامنه‌ای رحمته‌الله مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی، ۱ (۲)، ۷۴-۵۵.

- کلانتری، فتح‌الله (۱۳۹۵). تدوین راهبردهای جنگ احتمالی آینده با تأکید بر اجرای جنگ هیبریدی. *آینده‌پژوهی دفاعی*، ۱(۲)، ۱۴۶.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). *الکافی*. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). *بحار/الأنوار*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰). *تفسیر نمونه*. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- موسوی خمینی. سیدروح‌الله (۱۳۸۹). *صحیفه امام*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
- مهری، محمدجواد (۱۴۰۰). *نظام دفاعی اسلام از دیدگاه فقه مقارن*. قم: مکت اندیشه.
- نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴ق). *جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- هیكل، محمدخیر (۱۴۱۷ق). *الجهاد والقتال فی السیاسة الشرعیة*. بیروت: دار البیارق / دار ابن حزم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی